RÓSA ÞORSTEINSDÓTTIR

ÞJÓÐSÖGUR MAGNÚSAR GRÍMSSONAR

Hlutur Magnúsar Grímssonar í upphafi þjóðsagnasöfnunar á 19. öld[1]

SEGJA MÁ að árið 1845 sé upphafsár þjóðfræðasöfnunar á Íslandi í anda Grimmsbræðra. Það ár tóku þeir Jón Árnason (1819–1888) og Magnús Grímsson (1825–1860) sig saman um að safna öllum „alþýðlegum fornfræðum" sem þeir gætu komist yfir og átti Magnús að safna sögum en Jón „kreddum, leikum, þulum, gátum og kvæðum."[2] Afraksturinn af þessu samstarfi varð fyrsta prentaða íslenska þjóðsagnasafnið, *Íslenzk æfintýri*, sem þeir félagar gáfu út árið 1852. Í formála bókarinnar kemur fram að þeir félagar hugsi sér að halda áfram að safna og gefa út,[3] en viðtökurnar sem ritið fékk urðu aðrar en þeir höfðu vænst. Þeir höfðu þess vegna því sem næst gefist upp þegar þýski fræðimaðurinn Konrad Maurer (1823–1902) kom til landsins árið 1858. Hann kynntist bæði Magnúsi og Jóni, hvatti þá til dáða og lofaði að finna útgefanda í Þýskalandi. Magnús lést árið 1860 svo það kom í hlut Jóns að ljúka við verkið og það er aðeins nafn hans sem prentað er á titilsíðu þjóðsagnasafnsins sem kom út í Leipzig 1862–1864. Sumir hafa talið það nokkuð óréttlátt gagnvart Magnúsi og að þetta fyrsta stóra íslenska þjóðsagnasafn hefði jafnt átt að vera kennt við hann.[4] Hér á eftir er ætlunin að segja nokkuð frá Magnúsi Grímssyni, sögunum sem

1 Greinin er tileinkuð minningu Ögmundar Helgasonar (1944–2006) en hann eftirlét höfundi möppu með afritum af ýmsum heimildum um Magnús Grímsson.

2 Jón Árnason, „Formáli Jóns Árnasonar," *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Safnað hefur Jón Árnason. Ný útg. 6 bindi, útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson (Reykjavík: Þjóðsaga, 1954), I xvii–xxiii, hér xx.

3 Magnús Grímsson og Jón Árnason, „Formáli," *Íslenzk æfintýri*. Söfnuð af M. Grímssyni og J. Árnasyni. Reykjavík: E. Þórðarson, 1852, iii–vi, hér iii.

4 Hallgrímur Hallgrímsson, „Magnús Grímsson," *Merkir Íslendingar*. Nýr flokkur V, ritstj. Jón Guðnason (Reykjavík: Bókfellsútgáfan, 1966), 115–130, hér 128–130. Áður prentað undir titlinum „Ágrip af æfisögu Magnúsar Grímssonar" í Magnús Grímsson, *Úrvalsrit. Aldarminning 1825–1925*, ritstj. Hallgrímur Hallgrímsson (Reykjavík: Bókaverzlun Guðm. Gamalíelssonar, 1926), 5–27. Sjá einnig Sigurður Nordal, *Síra Magnús Grímsson og Þjóðsögurnar* (Reykjavík: Þjóðsaga, 1971), 45–56.

hann safnaði og kanna hver hlutur hans í þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar var í raun og veru.

Ævi og störf

Magnús Grímsson var fátækur bóndasonur úr Borgarfirðinum, sonur hjónanna Gríms Steinólfssonar (1791–1854) og Guðrúnar Þórðardóttur (1802–1876) sem lengst bjuggu á Grímsstöðum í Reykholtsdal. Magnús er þó fæddur að Lundi í Lundarreykjadal 3. júní 1825,[5] fyrsta barn foreldra sinna og þar með elstur í stórum systkinahóp.[6] Hann varð snemma bókhneigður og séra Búi Jónsson (1804–1848) á Prestbakka í Hrútafirði tók að sér að kenna honum undir skóla þar sem hann taldi Magnús „hið líklegasta mannsefni bæði sökum gáfna sinna, skapsmuna og hjartalags."[7] Magnús settist í Bessastaðaskóla 1842 en lauk prófi frá Reykjavíkurskóla 1848. Hann lauk síðan tveggja ára námi í Prestaskólanum en vann þá jafnframt fyrir sér sem dyravörður og kyndari Lærða skólans og hafði því ekki tök á að sitja fyrirlestra og æfingar sem fram fóru á vinnutíma hans. Magnús lauk þó prófi og í brottfararskírteini hans er sagt að hann hafi „ljósar og liprar gáfur og eigi hægt með að koma orðum að því sem hann veit."[8] Næstu árin átti Magnús heimili í Reykjavík, hann fékkst við blaðamennsku, þýðingar, ritstörf og veitingasölu, en árið 1855 var honum veitt prestsembætti að Mosfelli í Mosfellsveit sem hann gegndi til dauðadags, 18. janúar 1860. Magnús kvæntist Guðrúnu Jónsdóttur (1815–1880) 28. september 1848. Dóttir þeirra, Ragnheiður (1850–1909), var eina barnið sem upp komst, en a.m.k. þrjú önnur voru andvana fædd.[9] Ragnheiður fór með föðurfólki sínu til Vesturheims og segir Sighvatur Grímsson að hún hafi alltaf verið fátæk og „heilsulin" og oft haft „óyndi", hún giftist ekki og átti engin börn.[10]

5 Hallgrímur Hallgrímsson, „Magnús Grímsson," 115–116, við ritun um æviatriði Magnúsar er að mestu stuðst við ritgerð Hallgríms. Æviatriði Magnúsar eru rakin í mörgum öðrum heimildum þar sem fjallað er um hann og verk hans, þeirra verður getið í öðru samhengi smám saman.

6 Heimildum ber ekki saman um hvort þau Grímur og Guðrún eignuðust þrettán, fimmtán eða sextán börn, en ellefu virðast hafa náð fullorðinsaldri.

7 Hallgrímur Hallgrímsson, „Magnús Grímsson," 116.

8 Sama heimild, 117.

9 Lbs 2362 4to, Sighvatur Grímsson, Prestaævir á Íslandi, 307v.

10 Lbs 2362 4to, 311r.

Benedikt Gröndal (1826–1907) minnist Magnúsar í ævisögu sinni og segir að þeir hafi strax orðið vinir þar sem þeir voru „báðir gefnir fyrir skáldskap og unnu íslenskri fornöld meir en piltar almennt gerðu." Benedikt segir að mynd af Magnúsi sem birtist í *Sunnanfara* sé ekkert lík honum, en segir að Magnús hafi verið „fremur lítill maður, fríður sýnum og vel vaxinn, nema hvað annar fóturinn var of stuttur svo hann gekk haltur og kallaði sig „bægifót"." [11]

Flestum heimildum ber saman um að Magnús Grímsson hafi verið gáfumaður og efni í raunvísindamann,[12] en víða kemur fram að hugur hans hafi ekki staðið til þess að verða prestur.[13] Hann virðist hafa haft áhuga á tækni og jafnvel verkfræði og reyndi sig við smíði á ýmsum vélum, svo sem sláttuvél og róðrarvél, auk þess sem hann reyndi að finna upp einhvers konar vindvél fyrir skip. Þó að ekkert yrði úr því að uppfinningar Magnúsar kæmust í notkun sýna þær fjölhæfni hans og eru merkilegar fyrir að vera fyrstu tilraunir á þessu sviði hér á landi.[14] Áhugi hans virðist þó helst hafa beinst að náttúrufræðum, sérstaklega jarðfræði og hefur því verið haldið fram að hann hafi verið „fróðastur manna í jarðfræði á Íslandi á sínum tíma."[15] Þá þekkingu ávann Magnús sér að mestu á síðustu skólaárum sínum þegar hann vann fyrir sér á sumrum sem fylgdarmaður erlendra vísindamanna sem hingað komu til að rannsaka jarðfræði landsins.[16] Sumarið 1846 ferðaðist Magnús víða um land með hópi þýskra og danskra náttúrufræðinga. Einn þessara manna útvegaði Magnúsi síðan ferðastyrk frá konungi til að skoða fjöll og safna grjóti og í þá ferð fór hann síðsumars 1848 um Vesturland, allt norður í Bitru.[17] Eftir þessar

11 Benedikt Gröndal, *Dægradvöl*, útg. Ingvar Stefánsson (Reykjavík: Forlagið, 2014), 147–148.

12 Undantekningin er Benedikt Gröndal sem talar um náttúrufræðikunnáttu Magnúsar af nokkrum menntahroka (*Dægradvöl*, 148).

13 Sjá t.d. Hallgrímur Hallgrímsson, „Magnús Grímsson," 117.

14 Hallgrímur Hallgrímsson, „Magnús Grímsson," 123–124.

15 Sveinn P. Jakobsson, „Steinasafn Magnúsar Grímssonar," *Land og stund. Afmæliskveðja til Páls Jónssonar á 75 ára afmæli hans 20. júní 1984* (Reykjavík: Lögberg, 1984), 207–229, hér 229.

16 Þorvaldur Thoroddsen, *Landfræðisaga Íslands. Hugmyndir manna um Ísland, náttúruskoðun og rannsóknir, fyrr og síðar* (Kaupmannahöfn: Hið íslenzka bókmenntafélag, 1904), 48.

17 Ferðalýsingar úr báðum þessum ferðum er að finna í Magnús Grímsson, „Úr ferðabókum Magnúsar Grímssonar," útg. Einar E. Sæmundsen, *Hrakningar og heiðavegir* II, ritstj. Pálmi Hannesson og Jón Eyþórsson (Akureyri: Norðri, 1950), 114–175 og Magnús Grímsson, *Ferðabók Magnúsar Grímssonar fyrir sumarið 1848. Lýsing Kjósarsýslu og Reykholtsdals:*

ferðir ritaði hann töluvert um náttúru og staðhætti á Íslandi en fæst af því var birt fyrr en áratugum seinna.[18] Þetta sama sumar, 1848, fékk Magnús einnig styrk frá Hinu konunglega norræna fornfræðafélagi og samdi þá „Athugasemdir við Egils sögu Skallagrímssonar."[19] Sumarið þar á undan, 1847, var Magnús aftur á móti fylgdarmaður danska læknisins Peter Anton Schleisners (1818–1900) sem með konunglegri tilskipun var sendur til að kynna sér heilbrigðisástand hér á landi. Ekki er vitað til að Magnús hafi ritað nokkra ferðadagbók eða lýsingu á þeirri ferð, en fjöldi ljóða og vísna sem hann orti það sumar hefur varðveist og af fyrirsögnum og dagsetningum þess skáldskapar má ráða í hvert leiðin lá.[20] Í þessari ferð safnaði Magnús einnig þjóðsögum, eins og getið verður seinna, en af þeim má einnig fá hugmynd um ferðina. Ljóst er að hugur Magnúsar stóð til þess að stunda frekara nám í náttúruvísindum en fjárráð hans leyfðu það ekki.[21] Hann reyndi árangurslaust að sækja um styrki til frekari rannsóknarferða um landið eins og sést á bréfum hans til Jóns Sigurðssonar frá árunum á milli skólaútskriftar og prestsvígslu. Í þeim kemur fram töluverð örvænting Magnúsar vegna peningaleysis, atvinnuleysis og ónógrar menntunar á þeim sviðum sem hugur hans stóð til.[22] Hallgrímur Hallgrímsson telur að vegna fátæktar hafi Magnús tekið að sér að ritstýra tímaritinu *Ný tíðindi* sem var málgagn landsstjórnarinnar, en í samningi lofar hann að birta aðeins stjórnmálagreinar sem stiftsyfirvöld vilja láta birta eða hafi samþykkt.[23] Blaðamennska átti ekki við Magnús og hann gerði sér fulla grein fyrir því eins og sést á yfirlýsingu hans í lokatölublaði *Nýrra tíðinda*, þann 16. desember 1852:

> Vegna þess að jeg hef enn ekki getað samið svo við forstöðumenn prentsmiðju landsins nje við hin háu stiptsyfirvöld Íslands, og eink-

Ferðadagbók, útg. Sveinn Jakobsson og Ögmundur Helgason (Reykjavík: Ferðafélag Íslands, 1988). Steinasafn Magnúsar er nú varðveitt á Náttúruminjasafni Íslands.

18 Yfirlit yfir „ritsmíðar Magnúsar Grímssonar á sviði náttúrufræða og skyldra greina" er að finna í Sveinn Jakobsson og Ögmundur Helgason, „Inngangur," í Magnús Grímsson, *Ferðabók Magnúsar Grímssonar fyrir sumarið 1848*, xvii–liii, hér xxxiii–xxxv.

19 Hallgrímur Hallgrímsson, „Magnús Grímsson," 124.

20 Sjá Magnús Grímsson, „Úr ferðabókum," 170.

21 Sveinn Jakobsson og Ögmundur Helgason, „Inngangur," xxvii.

22 Þjsk E 10/9, bréf frá Magnúsi Grímssyni til Jóns Sigurðssonar, skrifuð í Reykjavík 1849–1854.

23 Hallgrímur Hallgrímsson, „Magnús Grímsson," 124–125.

> um vegna þess, að mig vantar fje, lagaveð eða peninga, þá lýsi jeg því yfir að jeg veit ekki til að jeg fáist framar við ritstjórn blaðs þessa; það dregur og til þessa, að jeg þykist ekki fær til að vera blaðamaður, þar sem jeg er frásneiddur allri stjórnarfræði og blaðakeppni, og ekki lipur að rita, og það enn, að jeg get ekki birt allar þær skýrslur og reikninga, sem jeg vildi, margra hluta vegna.[24]

Stjórnmálaskrif lágu sem sagt ekki vel fyrir Magnúsi en hann lagði stund á skáldskap bæði í bundnu og óbundnu máli. Hann orti vísur og ljóð, samdi skáldsögur, smásögur og leikrit[25] og þýddi einnig leikrit og kennslubækur. Þá má geta þess að hann þýddi Grimmsævintýrið um Mjallhvíti og kom það út árið 1852.[26] Magnús tók virkan þátt í menningarlífi Reykjavíkur á meðan hann bjó þar og hefur líklega verið einn af mörgum ungum menntamönnum sem komu saman og ræddu málin á heimili Jóns Guðmundssonar (1807–1875) ritstjóra *Þjóðólfs* og konu hans Hólmfríðar Þorvaldsdóttur (1812–1876) í Aðalstræti.[27] Ekki virðist „blaðakeppni" þeirra Jóns og Magnúsar[28] hafa komið í veg fyrir vinskap og samvinnu því saman þýddu þeir, ásamt fleirum, leikritið *Pak* sem Jón stóð fyrir sýningu á. Magnús fór einnig með hlutverk í sýningunni eins og Hólmfríður Þorvaldsdóttir og Benedikt Gröndal meðal annarra.[29]

Þeim sem hafa fjallað um skáldskap Magnúsar finnst yfirleitt ekki mikið til hans koma, en þó segir Hallgrímur Hallgrímsson: „Sum hin „lyrisku" kvæði hans eru hreinar perlur,"[30] og a.m.k. tvö þeirra hafa lifað með þjóðinni og heyrast enn sungin, Bára blá og Haustvísur (Lóan í flokkum flýgur). Hallgrímur telur einnig að þýðingar hafi legið betur fyrir Magnúsi en skrif skáldsagna og leikrita.

24 Magnús Grímsson, [Yfirlýsing] *Ný tíðindi* (16.12.1852): titilblað (24.12.1851).

25 Um leikritaskrif Magnúsar, sjá Sveinn Einarsson, *Íslensk leiklist I. Ræturnar* (Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1991), 291–292.

26 Yfirlit yfir rit og þýðingar Magnúsar má fá í Hallgrímur Hallgrímsson, „Magnús Grímsson," 118–122 og Gunnar Sveinsson, „Íslenzkur skólaskáldskapur 1846–1882," *Skírnir* 130 (1956): 127–171, hér 127–130.

27 Sveinn Einarsson, *Íslensk leiklist*, 237.

28 Sjá Einar Laxness, *Jón Guðmundsson alþingismaður og ritstjóri. Þættir úr ævisögu* (Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja, 1960), 165–166.

29 Sveinn Einarsson, *Íslensk leiklist*, 237; Einar Laxness, *Jón Guðmundsson*, 399–401; Benedikt Gröndal, *Dægradvöl*, 233.

30 Hallgrímur Hallgrímsson, „Magnús Grímsson," 119.

Þjóðsagnasöfnun

Eins og áður sagði ákváðu þeir Magnús og Jón Árnason árið 1845 að safna öllum þjóðlegum fróðleik sem þeir gætu náð í. Þetta sama ár lagði George Stephens (1813–1895), breskur fræðimaður sem þá var búsettur í Svíþjóð, einnig fram tillögu um að hafist yrði handa við að safna alþýðusögum og kvæðum á Íslandi. Tillagan var samþykkt á fundi Hins konunglega norræna fornfræðafélags 17. júlí 1845. Félagið starfaði í Kaupmannahöfn í nánum tengslum við Fornleifanefndina (Den Kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring) og lagði aðaláherslu á rannsóknir fornleifa og útgáfu íslenskra fornrita. Innan þess voru íslenskir lærdómsmenn búsettir bæði í Kaupmannahöfn og á Íslandi.[31] Tillögu Stephens var vel tekið, strax var hafist handa við undirbúning og árið eftir gaf Fornleifanefndin út „Boðsbréf til Íslendinga um fornritaskýrslur og fornsögur" sem prentað var í *Antiquarisk Tidsskrift*.[32] Boðsbréfið var einnig sent til „allra presta og sýslumanna, og ymsra annara fróðleiksvina"[33] og gaf nokkurn afrakstur því ýmsar uppskriftir fornsagna, kvæða og þjóðsagna bárust félaginu á næstu árum, eins og hægt er að lesa um í skýrslum um handrit félagsins í *Antiquarisk Tidsskrift*. Einn þeirra sem svaraði kallinu var einmitt Magnús Grímsson. Nokkur umræða hefur orðið um það meðal fræðimanna á ýmsum tímum hvort tillaga Stephens hafi orðið til þess að þeir Magnús og Jón ákváðu að hefja sína söfnun.[34] Sjálfur segir Jón að þeir hafi tekið ákvörðun sína ári áður en boðsbréfið var gefið út og Konrad Maurer rifjar það upp í bréfi til Jóns Árnasonar að Magnús hafi sagt honum að kynni þeirra af ævintýrasafni Grimmsbræðra (*Kinder- und Hausmärchen*) hafi verið kveikjan að verkinu.[35] Benedikt Gröndal skrifar Magnúsi 10. ágúst

31 Ögmundur Helgason, „Upphaf að söfnun íslenzkra þjóðfræða fyrir áhrif frá Grimmsbræðrum," *Árbók Landsbókasafns Íslands* 15 (1989): 112–124, hér 117.

32 George Stephens, „Forslag til Islændernes uudgiven folkesagn og sanges optegnelse og bevaring," *Antiquarisk Tidsskrift* (1843–1845): 191–192.

33 „Den oldnordisk-islandske afdeling," *Antiquarisk Tidsskrift* (1846–1848): 39–44, hér 39.

34 Sjá t.d. Hallfreður Örn Eiríksson, „Þjóðsagnasöfnun og þjóðfrelsishreyfing," *Gripla* 4 (1980): 186–197, hér 189; Ögmundur Helgason, „Upphaf að söfnun," 119–120; Terry Gunnell, „Clerics as Collectors of Folklore in Nineteenth-Century Iceland," *Arv* 68 (2012): 45–66, hér 50; Terry Gunnell, „From Daisies to Oak Trees. The Politics of Early Folktale Collection," *Folklore* 121 (2010): 12–37, hér 22.

35 NKS 3009 4to, bréf frá Konrad Maurer til Jóns Árnasonar, skrifað 29. desember 1859 í München.

1846, sem nýjar fréttir, að boðsbréf hafi borist frá Fornfræðafélaginu þar sem það biðji „alla, að útvega sér söfn, einmiðt öldúngis einsog þau sem þú og J. Árnason eruð að safna," síðan varar hann Magnús við því að láta safn sitt til félagsins og hvetur hann til að gefa það heldur út sjálfur.[36] Af skýrslu félagsins fyrir árið 1847 sést síðan að vitneskja hefur borist til Kaupmannahafnar um að Magnús Grímsson eigi stórt skrifað safn þjóðsagna[37] og 1849 er sagt frá því að hann hafi nú sent félaginu uppskrift af því og að þar séu „margar sögur sem fylgja stöðum og örnefnum, álfa sögur og um útilegumenn, yms átrúnaður, skýrslur um leiki o.fl."[38] Magnús hefur þar með farið að ráði vinar síns og sent afrit frekar en frumhandritið sjálft.

Þjóðsagnahandrit Magnúsar Grímssonar, önnur en það sem hann sendi til Kaupmannahafnar, eru nú hluti af þjóðsagnahandritum Jóns Árnasonar í handritasafni Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns og má finna sögur með hans hendi í níu handritum í því safni sem telur samtals 21 handrit.[39] Margar sögur birtast í afskriftum, oft í fleiri en einu handriti, en ljóst er að langflestar þær sögur sem Magnús safnaði sjálfur úr munnlegri geymd er að finna í handritunum Lbs 415 8vo og Lbs 417 8vo. Þar er þó einnig að finna sögur sem hann hefur skrifað upp úr handritum annarra.

Fyrsti afrakstur söfnunar þeirra félaga, Magnúsar og Jóns, kom út 1852 í bókinni *Íslenzk æfintýri*, eins og áður hefur komið fram.[40] Þrátt fyrir titilinn er þar ekki að finna neinar sögur af kóngi og drottningu í ríki sínu eða karli og kerlingu í koti sínu, sögur sem venjulega kallast ævintýri, heldur 31 tölusett atriði, kvæði og sagnir (undir sumum töluliðum eru fleiri en ein sögn, svo sem af Sæmundi fróða og Galdra-Leifa). Kvæðin eru öll komin úr safni Jóns og hið sama má segja um sagnaþáttinn af Þorbirni Kólku sem

36 Lbs 323 fol. Bréf Benedikts Gröndal til Magnúsar Grímssonar, skrifað 10. ágúst 1846 á Eyvindarstöðum. Prentað í Benedikt Gröndal, *Ritsafn* V, útg. Gils Guðmundsson (Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja, 1954), 11–13.

37 „Den oldnordisk-islandske afdeling", *Antiquarisk Tidsskrift* (1846–1848): 154–172, hér 169.

38 „Det historisk-archæologiske archiv," *Antiquarisk Tidsskrift* (1849–1851): 13–27, hér 24. Sagnahandritin, bæði með fornsögum og þjóðsögum, sem söfnuðust hjá Fornfræðafélaginu gengu til Árnasafns árið 1883 og þar fékk handrit Magnúsar safnmarkið AM 968 4to.

39 Handrit sem innhalda blöð með hendi Magnúsar eru Lbs 415 8vo, Lbs 417 8vo, Lbs 528 4to, Lbs 529 4to, Lbs 530 4to, Lbs 531 4to, Lbs 532 4to, Lbs 533 4to og Lbs 538 4to.

40 Frekari umfjöllun um útgáfuna má t.d. finna í Gísli Sigurðsson, „Þjóðsögur," *Íslensk bókmenntasaga* III, ritstj. Halldór Guðmundsson (Reykjavík: Mál og menning, 1996), 409–494, hér 422–425; Ögmundur Helgason, „Upphaf að söfnun," 122–123.

er síðasta sagan í bókinni.[41] Allar aðrar sögur í bókinni finnast í handritum með hendi Magnúsar Grímssonar og allar, nema tvær sagnir um Sæmund fróða, er að finna í handritinu Lbs 415 8to.

Handritið er 223 blöð og er nær eingöngu sögur og þjóðtrúaratriði skrifað af Magnúsi Grímssyni, undantekning eru bl. 120–122 sem virðast vera innskot í handritið og eru merkt (með hendi Jóns Árnasonar) „frá Brynj. Jonssyni" með sögum af Eiríki í Vogsósum og bl. 212–213 með hendi Þórðar Árnasonar á Bjarnastöðum í Hvítársíðu með sögu af Oddi biskupi. Á bl. 214–215 er listi yfir sögur Magnúsar með hendi Jóns Árnasonar þar sem hann flokkar þær eftir efni og á 216–222r er þýðing á listaævintýrinu „Álfarnir" eftir Ludwig Tieck líklega með hendi Benedikts Gröndal (bl. 223 er autt).[42] Allt efnið í AM 968 4to, handritinu sem Magnús sendi Fornfræðafélaginu, er einnig að finna í Lbs 415 8vo, svo það er handritið sem frést hafði af til Kaupmannahafnar árið 1847. Stundum er erfitt að afmarka atriði í stakar sögur og stundum eru í handritinu klasar af þjóðtrúaratriðum en gróft reiknað má segja að í því séu um 180 atriði og þarna sé um að ræða það þjóðfræðaefni sem Magnús safnaði allra fyrst. Í handritinu er yfirleitt ekki getið um hvaðan sögurnar koma eða hvenær þær voru uppskrifaðar en þeim upplýsingum er í mörgum tilfellum bætt við í afskriftum og hlýtur þá Magnús að hafa þurft að reiða sig á minnið.

Sú viðbót að nefna uppruna sagnanna hefur komið til sögunnar eftir að ákveðið var að láta þess getið í útgáfunni 1862. Umræðu um þetta má sjá í bréfum sem fara á milli Jóns Árnasonar og Konrad Maurers eftir að útgáfan hefur verið ákveðin árið 1859. Sú aðferð Magnúsar að nefna upprunastaði sagnanna frekar en að nafngreina ákveðna einstaklinga kemur heim og saman við skoðun Maurers hvort sem Jón Árnason hefur miðlað þeirri skoðun til Magnúsar eða ekki.[43] Margar sagna Magnúsar koma úr

41 Sjá *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Safnað hefur Jón Árnason. Ný útg. 6 bindi, útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson (Reykjavík: Þjóðsaga, 1954–1961), II 572.

42 Sjá *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*, VI 51.

43 NKS 3009 4to, bréf frá Konrad Maurer til Jóns Árnasonar skrifað 15. ágúst 1859 í München og Lbs 2655 8vo, bréf frá Jóni Árnasyni til Konrad Maurers skrifað 17. september 1859 í Reykjavík (pr. í *Úr fórum Jóns Árnasonar*, útg. Finnur Sigmundsson (Reykjavík: Hlaðbúð, 1950), I 141–144). Maurer taldi (og Jón tekur undir) að þegar mörgum tilbrigðum væri steypt saman gæti verið erfitt að nafngreina heimildarmenn, en jafnframt að e.t.v. vildi fólk ekki láta geta nafns síns við ýmsar þjóðtrúarsagnir, s.s. draugasögur. Eftir að safnið kom út fundu ýmsir að meðferð sagnanna, m.a. Benedikt Gröndal sem þótti einnig óþarfi að hafa „nafn hvers durgs [...] prentað við söguna, sem hana hefr sagt eða skrifað

Borgarfirði, oft „eftir vanalegri sögn í Borgarfirði“, en einnig nánar tiltekið svo sem „eftir sögn Hvítsíðunga“ eða „eftir sögn Síðumúlamanna“ eða jafnvel „eftir sögn gamallar konu í Borgarfirði.“ Þá finnast sögur hafðar eftir Hrútfirðingum og „eftir sögn gamallar konu úr Rangárþingi.“ Nokkuð margar sögur eru hafðar eftir skólapiltum sem Magnús hefur þá líklega skrifað upp eftir skólabræðrum sínum í Bessastaðaskóla, en allar þær sögur eru tímasettar til ársins 1845. Þetta eru „skólapiltar úr Múlasýslu“ eða „skólapiltar að austan“; einnig „skagfirzkir“ eða „norðlenskir“ og „að vestan.“ Nafngreindir heimildarmenn Magnúsar eru séra Búi Jónsson, sem kenndi honum undir skóla, Halldór Guðmundsson (1826–1904) frá Ferjukoti í Borgarfirði, Þorfinnur Jónatansson (1823–1883) og Arnljótur Ólafsson (1823–1904), en þeir þrír voru allir teknir í Bessastaðaskóla árið 1845. Nokkrar sögur tekur Magnús síðan eftir handritum annarra, þrjár eftir handriti fyrrnefnds Arnljóts og aðrar þrjár eftir „blöðum frá Guðmundi í Gegnishólum er Jón Sigurðsson alþm. léði mér“, skrifar Magnús. Þessi blöð eru hluti þess efnis sem barst Fornfræðafélaginu og líklegast er að Jón Sigurðsson hafi fengið þau afhent hér á Íslandi og lánað Magnúsi áður en hann fór með þau til Kaupmannahafnar. Guðmundur Sigurðsson (1808–1874) sendi félaginu ýmislegt þjóðfræðaefni á árunum 1847 til 1851, þjóðsögurnar tilheyra nú handritinu AM 969 4to og voru gefnar út fyrir nokkrum árum.[44] Undir lok Lbs 415 8vo eru síðan nokkrar sögur tímasettar til ársins 1847, greinilega sögur sem Magnús hefur safnað á ferð sinni um landið með lækninum Schleisner. Þær sögur eru sagðar úr Hornafirði, Álftafirði eystra, Lóni og Múlasýslum.

Eina sögu úr þeirri sömu ferð, sem höfð er eftir Öxndælingum, er síðan að finna á blöðum í Lbs 417 8to en þar eru bl. 213–222 með hendi Magnúsar með u.þ.b. 20 sögum. Þar eru einnig tvær sem hafðar eru „eftir sögn skólapilta að austan“ og tímasettar til ársins 1847. Annars eru flestar

(nema það sé einhverr eldri og dáinn merkismaðr)“ (NKS 3010 4to, bréf frá Benedikt Gröndal til Jóns Árnasonar skrifað 22. júlí 1865 í Kaupmannahöfn (pr. í *Úr fórum Jóns Árnasonar*, II 82–86 og í Benedikt Gröndal, *Ritsafn* V, 134–137)), en eins og sjá má liggja allt aðrar ástæður að baki skoðana Benedikts og Maurers. Sjá einnig Ólína Þorvarðardóttir, „Þjóðsögur Jóns Árnasonar? Tilraun til heimildaryni.“ *Þjóðlíf og þjóðtrú. Ritgerðir helgaðar Jóni Hnefli Aðalsteinssyni*, ritstj. Jón Jónsson et al. (Reykjavík: Þjóðsaga, 1998), 245–269, hér 262–263.

44 Ögmundur Helgason, „Guðmundur Sigurðsson og þjóðfræðaskrif hans,“ *Þjóðsögur Guðmundar Sigurðssonar frá Gegnishólum*, útg. Kristján Eiríksson og Sjöfn Kristjánsdóttir, Ritröð Sögufélags Árnesinga II (Selfossi: Sögufélag Árnesinga, 2013), 15–42, hér 28–33.

sögur með hendi Magnúsar í 417 uppskriftir hans úr AM 970 IV 4to, einu handriti enn sem sent var til Fornfræðafélagsins og inniheldur mest örnefnasögur skrifaðar af Jóni Þórðarsyni (1826–1885). Jón Þórðarson var bróðursonur Jóns Árnasonar og skólabróðir Magnúsar Grímssonar.

Allt frá því að Ólafur Davíðsson (1864–1903) setti fram þá skoðun sína að Magnús Grímsson og Jón Árnason hefðu haft mismunandi skoðanir á hvernig ætti að skrá þjóðsögur hafa ýmsir fræðimenn fjallað um málið og venjulega borið blak af Magnúsi.[45] Ólafur hélt því fram að „Jón vildi segja sögurnar sem líkast því sem þær væru sagðar manna á millum, ... Magnús vildi aptur skreyta þær með náttúrulýsingum og íburðarmiklu orðaskrauti ...".[46] Dæmin sem Ólafur notar máli sínu til stuðnings eru tvær sögur sem hann telur komnar frá Magnúsi, „Hornafjarðarfljót" og „Selið." Báðar sögurnar eru upphaflega skrifaðar í „Bræðrablaðið," skólablað Bessastaða- og síðar Reykjavíkurskóla og má segja að þær séu „eins konar listrænar stílæfingar í meðferð þjóðsagnalegs efnis á þessum árum, er sýna ljóslega, að hin stranga aðgreining listævintýra og alþýðufrásagna er enn ekki komin á hreint í hugum hinna ungu skólapilta."[47] „Hornafjarðarfljót" er sannarlega runnin úr penna Magnúsar og þó að hann hafi skrifað hana sem nokkurs konar listævintýri í skólablaðið hefur hann ekki gert það þegar hann skrifaði hana í handrit sitt sem hluta af þjóðsagnasafni, hvort svo sem hann hefur skrifað á undan.[48] Aðrar sögur sem Magnús safnaði bera ekki vott um annað en að hann hafi haft í heiðri það sem hann og Jón hafa einsett sér „að aflaga ekkert í meðferðinni, heldur segja það með sömu orðunum, og tíðast er manna á meðal."[49] Strax eftir þessa yfirlýsingu afsaka þeir einmitt að fyrsta sagan, „Selið" sé prentuð með öðru sniði en hún sé sögð en þeir hafi ekki viljað breyta henni frá því sem þeir hafi fengið hana. Ólafur Davíðsson hefur ekki vitað að höfundur þessarar sögu var ekki Magnús

45 Einar Ól. Sveinsson, *Um íslenzkar þjóðsögur* (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1940), 117; Sigurður Nordal, *Síra Magnús Grímsson og Þjóðsögurnar*, 16 o.áfr.; Ögmundur Helgason, „Upphaf að söfnun," 121–122.

46 Ólafur Davíðsson, „Magnús Grímsson," *Sunnanfari* 5/8 (1896): 57–59, hér 57.

47 Ögmundur Helgason, „Upphaf að söfnun," 121.

48 Sagan birtist í Bræðrablaðinu 5. desember 1847 (Lbs 3317 4to, bls. 120–121) og er sú gerð sögunnar prentuð af Ólafi Davíðssyni í *Sunnanfara* 1896 (þó með orðamun), sjá Gunnar Sveinsson, „Íslenzkur skólaskáldskapur 1846–1882," 129. Í Lbs 415 8vo er sagan höfð eftir Hornfirðingum 1847.

49 Magnús Grímsson og Jón Árnason, „Formáli," iv; sjá þó Ólína Þorvarðardóttir, „Þjóðsögur Jóns Árnasonar?," 245–269.

Grímsson heldur áðurnefndur Jón Þórðarson. Í 415 stendur við söguna „Þessi saga er orðrétt rituð eftir handarriti Jóns Þórðarsonar".[50] Hún er ein af fáum sögum sem birtist í *Íslenzkum æfintýrum* sem Jón Árnason tók ekki með í útgáfu sína á *Íslenzkum þjóðsögum og æfintýrum* og má reikna með að stíllinn á sögunni hafi ráðið þar einhverju um.[51]

Auk handritanna tveggja sem hér hefur verið gerð grein fyrir er hægt að finna um 25 sögur Magnúsar í öðrum handritum í þjóðsagnasafni Jóns Árnasonar. Þar af eru sex sögur líklega skrifaðar af Magnúsi eftir handritum Sveinbjörns Guðmundssonar (1818–1885), en flestar hinna með heimildir af svipuðum toga og aðrar sögur sem Magnús safnaði úr munnlegri geymd, svo sem „eftir vanalegri sögn manna í Borgarfirði," „eftir sögn skólapilta að austan 1847," „eftir sögn konu einnar á Seltjarnarnesi" o.s.frv. Nafngreindir heimildarmenn að stökum sögum eru Helgi prentari Helgason (1807–1862), Þorkell [Valdason] (1802–1855) bóndi í Krýsuvík og séra S[igurður]. B. Sívertsen (1808–1887) á Útskálum. Ekki er gott að vita hvort allt þetta efni hefur upprunalega verið saman í einu handriti, en það er þó líklegast. Ekki þarf annað en skoða lýsingu útgefenda 2. útgáfu þjóðsagnasafns Jóns Árnasonar á þjóðsagnahandritum hans til að sjá að hann hefur oft tekið í sundur handrit skrásetjara til þess að flokka sögur saman eftir efni.[52]

Við athugun á handritum Magnúsar hefur komið í ljós að í þjóðsagnahandritunum er að finna um 225 sögur og klasa af þjóðtrúaratriðum sem hann hefur skrifað. Þar af eru 23 sögur sem hann hefur tekið eftir handritum annarra og þá rúmlega 200 sem hann hefur safnað úr munnlegri geymd. Af heildarfjöldanum hefur Jón Árnason birt eða nýtt á einhvern hátt um 150 sögur í útgáfunni frá 1862 og 1864, ýmist eftir frumhandritum Magnúsar eða eftir afskriftum Magnúsar sjálfs í öðrum handritum.

50 Lbs 415 8vo, 202r.

51 Gunnar Sveinsson varð fyrstur til að benda á hinn rétta höfund í „Íslenzkur skólaskáldskapur 1846–1882," 133; í kverinu *Síra Magnús Grímsson og Þjóðsögurnar*, (37–44) telur Sigurður Nordal að höfundurinn sé Jón Þórðarson Thoroddsen og Ögmundur Helgason kallar hann fyrst Jón Þórðarson Austmann („Upphaf að söfnun," 121), en leiðréttir það seinna: Ögmundur Helgason, „Listævintýri Selið í upphaflegri gerð eftir Jón Þórðarson," *Slæðingur* 1 (1996): 27–33, hér 32–33.

52 *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*, VI 51–56.

Sagnagreinar

Af öllum sögum sem finnast með hendi Magnúsar Grímssonar er ekki að finna nema tíu sögur sem geta talist regluleg ævintýri, eða sem myndu flokkast í ATU 300–749,[53] og af þeim eru þrjú skrifuð upp úr handritum Sveinbjörns Guðmundssonar. Örfáar sögur í viðbót væri hægt að fella inn í ATU, aðallega kímnisögur. Langstærsti hluti sagnanna eru þar með sagnir af álfum, draugum, útilegumönnum og göldrum, þjóðtrúarsagnir, örnefnasagnir og sögulegar sagnir. Eins og áður sagði eru engar sögur af kóngi og drottningu í ríki sínu í fyrstu útgáfu Magnúsar og Jóns, *Íslenzk æfintýri*, en sögurnar „Una álfkona" og „Gilitrutt" myndu þó flokkast með ævintýrum skv. ATU.[54] Þetta fellur vel að því viðhorfi sem þeir félagar virðast hafa lagt upp með, að safna „alþýðlegum fornfræðum",[55] og því sagnaefni sem Jón óskar eftir að fá safnað. Strax eftir hvatningu þá sem Magnús og Jón fengu frá Konrad Maurer til að halda áfram að safna skrifaði Jón í allar áttir og sendi „milli 50 og 60 bréf til kunningja ... og fræðimanna" þar sem hann bað þá að safna fyrir sig.[56] Þessi „hugvekja" var síðan prentuð í *Norðra* og þar sést eftir hverju Jón var helst að sækjast.[57] Hann biður t.d. hvorki um kímnisögur né ævintýri en Hallfreður Örn Eiríksson telur að hann hafi heldur ekki viljað sögur sem ekki höfðu gengið lengi í munnmælum. Þegar Jón talar um fornsögur eigi hann við „gamlar munnmælasögur, en ekki sögur af fornmönnum í okkar skilningi."[58] Það er ljóst

53 Hér er átt við alþjóðlega flokkun þjóðsagna sem á rætur sínar að rekja til skrár sem finnski fræðimaðurinn Antti Aarne átti upphafið að, skrá hans var endurskoðuð og uppfærð af bandaríska þjóðfræðingnum Stith Thomson í útg. frá 1961 (*The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, 2. útg. FF Communications 184 (Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 1973)), en síðan enn endurskoðuð af Hans-Jörg Uther, *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*, 3 bindi, FF Communications 284–286 (Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 2004). Flokkunin er kennd við þessa þrjá höfunda með skammstöfuninni ATU.

54 „Una álfkona" ATU 306 og „Gilitrutt" ATU 500.

55 Jón Árnason, „Formáli Jóns Árnasonar," xx; einnig Guðbrandur Vigfússon, „Formáli 1. útgáfu," *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Safnað hefur Jón Árnason. Ný útg. 6 bindi, útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson (Reykjavík: Þjóðsaga, 1954–1961), II xv–xxxviii.

56 Bodl. GV Icel. d.1, bréf frá Jóni Árnasyni til Guðbrands Vigfússonar skrifað 19. júní 1859 í Reykjavík.

57 Jón Árnason, „Hugvekja um alþýðlega fornfræði," *Norðri* 7 (30.05.1859): 56.

58 Hallfreður Örn Eiríksson, „Sagnaval Jóns Árnasonar og samstarfsmanna hans. Nokkrar athugasemdir," *Skírnir* 145 (1971): 78–88, hér 79; sjá einnig Ólína Þorvarðardóttir, „Þjóðsögur Jóns Árnasonar?" 252–253.

að þjóðsagnasöfnun þeirra Magnúsar og Jóns hófst fyrir áhrif frá þjóðernisrómantík og Terry Gunnell hefur bent á að í upphafi hafi hugmyndin verið sú að munnmælasögurnar ættu rætur langt aftur í aldir, en síðar hafi menn áttað sig á því að einnig væri hægt að benda á sögurnar sem dæmi um sköpunarkraft hinnar „nýju" þjóðar.[59]

Útgáfa þjóðsagnasafnsins

Þegar Jón Árnason fékk bréf frá Konrad Maurer sem færði honum þær fréttir að hann hefði gert samning um útgáfu þjóðsagnasafnsins varð Jóni það fyrst fyrir að senda bréfið áfram til Magnúsar Grímssonar, enda segir Maurer í bréfinu að hann telji sjálfsagt að Magnúsar sé getið sem meðútgefanda:

> Ich habe im Bisherigen der Vereinfachung wegen immer nur von Ihnen und zu Ihnen gesprochen, es versteht sich übrigens von selbst, dass dem Verleger Séra Magnús als Mitherausgeber genannt ist, und dass er als solcher auf dem Titel mit erscheinen wird. Wie Sie sich, unter sich, in Bezug auf Honorar etc. auseinandersetzen werden, geht weder mich noch den Verleger an.[60]

Jón svarar bréfinu 20. júní sama ár og segir að hann hafi sent Magnúsi bréfið og jafnframt að það sé sjálfsagt „að hann á að standa á titilblaðinu á safni þessu, ef og þegar að því kemur, að það verði prentað." Hann lýsir einnig yfir ánægju þeirra beggja með samninginn við forleggjarann, en kemur síðan að því að þeir verði ekki tilbúnir með fullbúið handrit fyrr en vorið eftir. Um Magnús segir hann: „Mér þykir gott, ef Síra Magnús hreinskrifar sitt safn, sem þér sáuð hjá mér í haust; en það hossar ekki hátt upp í 30 arkir."[61] Hið sama er uppi á teningnum seinna á árinu þegar Jón þarf að afsaka að hann hafi ekki sent neitt ennþá:

59 Terry Gunnell, „From Daisies to Oak Trees," 26; sjá einnig Ólína Þorvarðardóttir, „Þjóðsögur Jóns Árnasonar?" 261–262.

60 NKS 3009 4to, bréf frá Konrad Maurer til Jóns Árnasonar, skrifað 25. mars 1859 í München.

61 Lbs 2655 8vo, bréf frá Jóni Árnasyni til Konrad Maurers skrifað 20. júní 1859 í Reykjavík. Bréfið er pr. í *Úr fórum Jóns Árnasonar*, I 125–129.

> Nú er högum mínum svo varið, sem Yður er að nokkru leyti kunnugt, að skyldustörf liggja á mér, sem eg má ekki og get ekki af mér snarað, 8 stundir dags daglega. En þar að auki stendur æfinlega svo illa á um miðjan veturinn, þegar hér mætist póstskip frá útlöndum og póstafgreiðslur í allar áttir innan lands, að eg hlýt þá að erviða á skrifstofunni frá 9 til 12 tíma á dag, og félagi minn Síra Magnús á Mosfelli er, auk sjálfsagðra skyldustarfa, sökum fjarlægðarinnar, sem er milli okkar, hér um bil 2 mílur, ekki eins vel fallinn til að veita mér sína liðsemd, eins og ef hann væri hér í bænum.[62]

Við landa sinn Guðbrand Vigfússon er Jón öllu opinskárri:

> Þér ætlið, að mér verði mikið lið að síra Magnúsi Grímssyni, og má vera að svo verði, en eptir hinu auma ástandi hans sem nú er, horfir ekki til mikils úr þeirri átt, nema ef hann gæti hreinskrifað eitthvað af því, sem hann hefir áður safnað, eða í bezta lagi, ef hann skrifaði það alt. En hans safn er alt frá skólaárum hans svo að segja, eg veit ekki hvort hann hefir bætt neinu við í vetur. Þér vitið eins og eg, ef til vill, að hann er of mjög gefin fyrir vín, og búskapurinn fer því á ringulreið, heimilisstaðan örðug, og í sveitinni þykir arðlítið að sitja við skriptir nema prédikanir.[63]

Magnús Grímsson lést 18. janúar 1860 og eftir það er aldrei minnst á það í bréfaskriftum þremenninganna, Jóns Árnasonar, Konrad Maurers og Guðbrands Vigfússonar að nafn hans sé nefnt sem meðútgefanda þjóðsagnasafnsins. Það er þó alveg ljóst að þangað til litu þeir allir á hann sem samstarfsmann Jóns. Guðbrandur óskar þeim báðum til hamingju með útgáfusamninginn í bréfi til Jóns og í sama bréfi nefnir hann samstarf þeirra við útgáfuna á Mjallhvítarsögunni, sem Magnús þýddi.[64] Það er frekar svo að sjá að Magnús sjálfur hafi ekki reiknað með að taka mikinn þátt í útgáfunni. Eina bréfið sem hefur varðveist frá honum til Jóns Árnasonar er einmitt það þar sem hann lýsir gleði sinni yfir því að samningur um útgáfu þjóðsagnasafnsins sé í höfn. Þar segir m.a.:

62 Lbs 2655 8vo, bréf frá Jóni Árnasyni til Konrad Maurers skrifað 14. nóvember 1859 í Reykjavík. Bréfið er pr. í *Úr fórum Jóns Árnasonar*, I 166–169.

63 Bodl. GV Icel. d.1, bréf frá Jóni Árnasyni til Guðbrands Vigfússonar skrifað 19. júní 1859 í Reykjavík.

64 NKS 3010 4to, bréf frá Guðbrandi Vigfússyni til Jóns Árnasonar, skrifað 10. apríl 1859 í Kaupmannahöfn. Bréfið er pr. í *Úr fórum Jóns Árnasonar*, I 111–113.

> Af því eg þykist nú fá vissa ferð sendi eg þér okkar dýrmæta bréf frá dr. Maurer. Þú getur nærri hvað vænt mér þykir um það, og eg fel þér að öllu leyti að svara því; það stendur þér næst. Eg tala kann ske við þig fyr en við vitum báðir. Þú notar mig ef þú þarft og getur til að hreinskrifa eitthvað af sögum, því sögurnar ættu víst að vera fyrstar, eins og Maurer segir. … Ef þú létir mig hreinskrifa nokkuð, þá þarftu að senda mér með hreinskrifaða sögu frá þér, svo handritið yrði allt í sem líkustu lagi. – Pappír á eg ekki til nema af þeirri gerð, sem þetta bréf er. – En því ætla eg 3 bindi okkur hentari en 2 að við gætum þá líklega fyllt 1. b. með sögur, og bætt svo við því, sem þarf í 3. bindið. – Fyrir formála og titilblaði verður þú að hugsa, að nokkru leyti strax við 1. bindi. Þar ætti að standa í Æfisaga Æfintýra þessara og kvæða á meðan við höfum haft þær á brjósti, að ógleymdum styrk dr. Maurers og hans manna. Eg óska af alhuga að verkið blessist okkur báðum og öllum, sem að því styðja.[65]

Magnús gerir sem sagt ekki ráð fyrir því að þáttur hans í söfnuninni verði það mikill að þeir félagar munu skrifa formála fyrir útgáfunni saman. Í formála sínum[66] talar Jón fallega um Magnús og segir:

> Svo var sumsé til ætlazt að við séra Magnús værum báðir útgefendur safns þessa. En þegar hann var búinn að skrifa upp rúmlega það sem hann hafði safnað sjálfur kvaddist hann héðan 18. janúar 1860, og má nærri geta hvað það hefur bæði tafið og bagað safnið að missa þess manns sem svo margt var vel gefið, auk þess sem ég missti þar ástfólginn skólabróður og tryggan vin.[67]

Eins og áður sagði birtist efni frá Magnúsi um 150 sinnum í frumútgáfu þjóðsagnasafnsins en það getur ekki talist stór hluti af safninu sem inniheldur yfir 1200 atriði. Hann tók heldur hvorki mikinn þátt í þeirri þjóðsagnasöfnun sem Jón Árnason setti af stað með „Hugvekju“ sinni né

65 NKS 3010 4to, bréf frá Magnúsi Grímssyni til Jóns Árnasonar, skrifað 30. maí 1859 á Mosfelli. Bréfið er pr. í *Úr fórum Jóns Árnasonar*, I 119–120.

66 Reyndar fór það svo að formáli Jóns birtist fyrst á prenti 1939 vegna þess að Guðbrandur Vigfússon og Konrad Maurer voru ekki ánægðir með hvernig hann hljóðaði. Um þetta má lesa í ýmsum heimildum, en nýjast er Rósa Þorsteinsdóttir, „Jón Árnason, ævi og störf,“ *Andvari* (2019): 87–101, helst 92–93.

67 Jón Árnason, „Formáli Jóns Árnasonar,“ xxi.

undirbúningi að útgáfu safnsins. Sumir telja að Magnús Grímsson hafi átt frumkvæði að því að þeir Jón Árnason hófu að safna þjóðfræðaefni[68] og hvort sem það er rétt eða ekki er ljóst að Magnús varð fyrstur til að safna þjóðsögum skipulega hér á landi á 19. öld. Söfnun hans fór aðallega þannig fram að hann skrifaði upp eftir fólki öfugt við Jón Árnason sem að mestu leyti virkjaði aðra til að safna fyrir sig. Þó að Jón hafi einnig átt sína heimildarmenn taka sögur sem hann safnaði beint af vörum fólks ekki eins mikið pláss í þjóðsagnasafninu og sögur Magnúsar.[69] Þrátt fyrir að Magnúsi Grímssyni hafi ekki enst aldur, kraftar eða tími til að vinna að útgáfu fyrsta stóra þjóðsagnasafnsins sem út kom á íslensku verður því að líta á hann sem frumkvöðul í þessum efnum.

HEIMILDIR

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 968 4to
AM 969 4to
AM 970 IV 4to
NKS 3010 4to

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

Lbs 323 fol.
Lbs 528 4to
Lbs 529 4to
Lbs 530 4to
Lbs 531 4to
Lbs 532 4to
Lbs 533 4to
Lbs 538 4to
Lbs 2362 4to
Lbs 3317 4to
Lbs 415 8vo
Lbs 417 8vo
Lbs 2655 8vo

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík

Þjsk E 10/9

68 Hallgrímur Hallgrímsson, „Magnús Grímsson," 126; Gísli Sigurðsson, „Þjóðsögur," 422; einnig Einar Ól. Sveinsson, *Um íslenzkar þjóðsögur*, 116–117, sem telur það líklegt en bendir þó á að ekki sé það öruggt.

69 Rósa Þorsteinsdóttir, „Jón Árnason þjóðsagnasafnari og heimildarfólkið hans," *Grasahnoss. Minningarrit um hjónin Rögnu Ólafsdóttur og Ögmund Helgason*, ritstj. Gísli Magnússon et al. (Sauðárkróki: Sögufélaga Skagfirðinga, 2014), 127–142.

Det kongelige bibliotek, Kaupmannahöfn

NKS 3009 4to

Bodleian Library, Oxford

Bodl. GV Icel. d.1

FRUMHEIMILDIR

Benedikt Gröndal. *Dægradvöl*. 2. útg., útg. Ingvar Stefánsson. Reykjavík: Forlagið, 2014.

———. *Ritsafn.* V, útg. Gils Guðmundsson. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja, 1954.

Íslenzk æfintýri. Söfnuð af M. Grímssyni og J. Árnasyni. Reykjavík: E. Þórðarson, 1852.

Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri. Safnað hefir Jón Árnason. 2 bindi. Leipzig: J. C. Hinrichs's bókaverzlun, 1862–1864.

Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri. Safnað hefur Jón Árnason. Ný útg. 6 bindi, útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson. Reykjavík: Þjóðsaga, 1954–1961.

Magnús Grímsson. „Úr ferðabókum Magnúsar Grímssonar," útg. Einar E. Sæmundsen. *Hrakningar og heiðavegir* II, ritstj. Pálmi Hannesson og Jón Eyþórsson. Akureyri: Norðri, 1950, 114–175.

———. *Ferðabók Magnúsar Grímssonar fyrir sumarið 1848. Lýsing Kjósarsýslu og Reykholtsdals. Ferðadagbók,* útg. Sveinn Jakobsson og Ögmundur Helgason. Reykjavík: Ferðafélag Íslands, 1988.

———. [Yfirlýsing.] *Ný tíðindi* (16.12.1852): titilblað (24.12.1851).

Úr fórum Jóns Árnasonar. 2 bindi, útg. Finnur Sigmundsson. Reykjavík: Hlaðbúð, 1950.

Þjóðsögur Guðmundar Sigurðssonar frá Gegnishólum, útg. Kristján Eiríksson og Sjöfn Kristjánsdóttir. Ritröð Sögufélags Árnesinga II. Selfossi: Sögufélag Árnesinga, 2013.

FRÆÐIRIT

Aarne, Antti og Stith Thompson. *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*, 2. útg. FF Communications 184. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 1973.

„Den oldnordisk-islandske afdeling." *Antiquarisk Tidsskrift* (1846–1848): 39–44.

„Den oldnordisk-islandske afdeling." *Antiquarisk Tidsskrift* (1846–1848): 154–172.

„Det historisk-archæologiske archiv." *Antiquarisk Tidsskrift* (1849–1851): 13–27.

Einar Laxness. *Jón Guðmundsson alþingismaður og ritstjóri. Þættir úr ævisögu.* Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja, 1960.

Einar Ól. Sveinsson. *Um íslenzkar þjóðsögur*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1940.

Gísli Sigurðsson. „Þjóðsögur." *Íslensk bókmenntasaga*. III, ritstj. Halldór Guðmundsson. Reykjavík: Mál og menning, 1996, 409–494.

Guðbrandur Vigfússon. „Formáli 1. útgáfu." *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Safnað hefur Jón Árnason. Ný útg. 6 bindi, útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson. Reykjavík: Þjóðsaga, 1954–1961, II xv–xxxviii.

Gunnar Sveinsson. „Íslenzkur skólaskáldskapur 1846–1882." *Skírnir* 130 (1956): 127–171.

Gunnell, Terry. „Clerics as Collectors of Folklore in Nineteenth-Century Iceland." *Arv* 68 (2012): 45–66.

———. „From Daisies to Oak Trees. The Politics of Early Folktale Collection." *Folklore* 121 (2010): 12–37.

Hallfreður Örn Eiríksson. „Sagnaval Jóns Árnasonar og samstarfsmanna hans. Nokkrar athugasemdir." *Skírnir* 145 (1971): 78–88.

———. „Þjóðsagnasöfnun og þjóðfrelsishreyfing." *Gripla* 4 (1980): 186–197.

Hallgrímur Hallgrímsson. „Ágrip af æfisögu Magnúsar Grímssonar." Magnús Grímsson. *Úrvalsrit. Aldarminning 1825–1925*, ritstj. Hallgrímur Hallgrímsson. Reykjavík: Bókaverzlun Guðm. Gamalíelssonar, 1926, 5–27.

———. „Magnús Grímsson." *Merkir Íslendingar*. Nýr flokkur V, ritstj. Jón Guðnason. Reykjavík: Bókfellsútgáfan, 1966, 115–130.

Jón Árnason. „Hugvekja um alþýðleg fornfræði." *Norðri* 7 (30.05.1859): 56.

———. „Formáli Jóns Árnasonar." *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Safnað hefur Jón Árnason. Ný útg. 6 bindi, útg. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson. Reykjavík: Þjóðsaga, 1954, I xvii–xxiii.

Magnús Grímsson og Jón Árnason. „Formáli." *Íslenzk æfintýri*. Söfnuð af M. Grímssyni og J. Árnasyni. Reykjavík: E. Þórðarson, 1852, iii–vi.

Ólafur Davíðsson. „Magnús Grímsson." *Sunnanfari* 5/8 (1896): 57–59.

Ólína Þorvarðardóttir. „Þjóðsögur Jóns Árnasonar? Tilraun til heimildarýni." *Þjóðlíf og þjóðtrú. Ritgerðir helgaðar Jóni Hnefli Aðalsteinssyni*, ritstj. Jón Jónsson, Terry Gunnell, Valdimar Tr. Hafstein og Ögmundur Helgason. Reykjavík: Þjóðsaga, 1998, 245–269.

Rósa Þorsteinsdóttir. „Jón Árnason þjóðsagnasafnari og heimildarfólkið hans." *Grasahnoss. Minningarrit um hjónin Rögnu Ólafsdóttur og Ögmund Helgason*, ritstj. Gísli Magnússon, Hjalti Pálsson, Sigurjón Páll Ísaksson og Sölvi Sveinsson. Sauðárkróki: Sögufélaga Skagfirðinga, 2014, 127–142.

———. „Jón Árnason, ævi og störf." *Andvari 144* (2019): 87–101.

Sigurður Nordal. *Síra Magnús Grímsson og Þjóðsögurnar*. Reykjavík: Þjóðsaga, 1971.

Stephens, George. „Forslag til Islændernes uudgiven folkesagn og sanges optegnelse og bevaring." *Antiquarisk Tidsskrift* (1843–1845): 191–192.

Sveinn Einarsson. *Íslensk leiklist I. Ræturnar*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs, 1991.

Sveinn P. Jakobsson. „Steinasafn Magnúsar Grímssonar." *Land og stund. Afmælisskveðja til Páls Jónssonar á 75 ára afmæli hans 20. júní 1984*. Reykjavík: Lögberg, 1984, 207–229.

Sveinn Jakobsson og Ögmundur Helgason. „Inngangur." Magnús Grímsson. *Ferðabók Magnúsar Grímssonar fyrir sumarið 1848. Lýsing Kjósarsýslu og Reykholtsdals. Ferðadagbók*, útg. Sveinn Jakobsson og Ögmundur Helgason. Reykjavík: Ferðafélag Íslands, 1988, xvii–liii.

Uther, Hans-Jörg. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. 3 bindi. FF Communications 284–286. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 2004.

Þorvaldur Thoroddsen. *Landfræðisaga Íslands. Hugmyndir manna um Ísland, náttúruskoðun og rannsóknir, fyrr og síðar*. Kaupmannahöfn: Hið íslenzka bókmenntafélag, 1904.

Ögmundur Helgason. „Guðmundur Sigurðsson og þjóðfræðaskrif hans." *Þjóðsögur Guðmundar Sigurðssonar frá Gegnishólum*, útg. Kristján Eiríksson og Sjöfn Kristjánsdóttir. Ritröð Sögufélags Árnesinga II. Selfossi: Sögufélag Árnesinga, 2013, 15–42.

———. „Listævintýrið Selið í upphaflegri gerð eftir Jón Þórðarson." *Slæðingur* 1 (1996): 27–33.

———. „Upphaf að söfnun íslenzkra þjóðfræða fyrir áhrif frá Grimmsbræðrum." *Árbók Landsbókasafns Íslands* 15 (1989): 112–124.

ÁGRIP

Þjóðsögur Magnúsar Grímssonar: Hlutur Magnúsar Grímssonar í upphafi þjóðsagnasöfnunar á 19. öld

Lykilorð: þjóðsagnasöfnun, Þjóðsögur Jóns Árnasonar, þjóðsögur, *Íslenskar þjóðsögur og æfintýri* (1862–1864), nítjánda öld

Árið 1845 tóku þeir Jón Árnason (1819–1888) og Magnús Grímsson (1825–1860) sig saman um að safna þjóðsögum og kvæðum og gáfu út fyrsta prentaða íslenska þjóðsagnasafnið árið 1852. Þeir höfðu hugsað sér að halda áfram að safna og gefa út en ritið fékk ekki góðar viðtökur og ekkert varð úr framhaldinu þangað til þýski fræðimaðurinn Konrad Maurer kom til landsins árið 1858. Hann hvatti þá til dáða og lofaði að finna útgefanda í Þýskalandi. Magnús lést árið 1860 svo það kom í hlut Jóns að ljúka við verkið. Sumir hafa talið það nokkuð óréttlátt gagnvart Magnúsi að nafn hans skuli ekki vera prentað á titilsíðu þjóðsagnasafnsins sem kom út 1862–1864. Hér er sagt frá ævi Magnúsar og störfum en síðan skoðað nokkuð nákvæmlega hver raunverulegur hlutur Magnúsar var í söfnuninni og sjálfri útgáfunni á safninu sem ætíð er kennt við Jón Árnason. Niðurstaðan er sú að efni frá Magnúsi birtist um 150 sinnum í þjóðsagnasafninu en það inniheldur alls yfir 1200 atriði og hann tók hvorki mikinn þátt í þeirri þjóðsagnasöfnun sem Jón Árnason setti af stað með „Hugvekju" sinni né undirbúningi að útgáfu safnsins. Magnús varð þó fyrstur til að safna þjóðsögum skipulega hér á landi á 19. öld

og þrátt fyrir að honum hafi ekki enst aldur, kraftar eða tími til að vinna að útgáfu fyrsta stóra þjóðsagnasafnsins sem út kom á íslensku verður því að líta á hann sem frumkvöðul í þessum efnum.

SUMMARY

Magnús Grímsson's Folktales: Magnús Grímsson's Place as a Folktale Collector in the Nineteenth Century

Keywords: Folktale collections, Jón Árnason's folktales, *Íslenskar þjóðsögur og æfintýri* (1862–1864), the nineteenth century

In 1845 Jón Árnason (1819–1888) and Magnús Grímsson (1825–1860) agreed to collect Icelandic folktales and poetry; they published the first printed collection of Icelandic folktales in 1852. They had intended to continue publishing further collections, but their first publication was poorly received, and nothing further came of their work until the German scholar Konrad Maurer came to Iceland in 1858. He encouraged them and promised to find them a publisher in Germany. Magnús died in 1860 so it fell to Jón to complete the project. Some have considered it something of an injustice to Magnús that his name does not appear on the title page of the collection of Icelandic folktales that was published in 1862–1864. This article describes Magnús's life and work. It then investigates precisely what Magnús's contribution to the collection of folktales was as well as his role in the publication of *Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri* itself, which has always been associated with Jón Árnason. The article concludes that only about 150 of the over 1,200 items in the folktale collection of 1862–1864 can be traced directly to Magnús's work. Moreover, Magnús was not very active in the further collection of material inspired by Jón Árnason's famous letter calling for further collection of tales ("Hugvekja") nor in the preparation of the volumes for publication. Magnús was, however, the first to collect folktales in Iceland in a systematic way in the nineteenth century. Although he did not live long enough or have the time and strength to work in any major way on the first large edition of folktales to be published in Icelandic, he must be considered a trailblazer in this work.

Rósa Þorsteinsdóttir
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Skrifstofa Árnagarði
við Suðurgötu
102 Reykjavík
rosa.thorsteinsdottir@arnastofnun.is